
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

Ekonomik ve Sosyal Konsey

Dağıtım:

GENEL

E/CN.4/2003/86/Ek 2

27 Kasım 2002

Aslı: İngilizce

İNSAN HAKLARI KOMİSYONU

Ellidokuzuncu oturum

Geçici gündemin 14 (c) fıkrası

ÖZEL GRUPLAR VE KİŞİLER

KİTLESEL GÖÇLER VE YERİNDEN OLMUŞ KİŞİLER

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Bay Francis Deng'in, İnsan Hakları Komisyonu'nun 2002/56 sayılı kararı üzerine kaleme aldığı rapor

Ek

Ülke İçinde Yerinden Olmada Profiller: Türkiye*

---

* Yönetici özeti bütün resmi dillerde yayımlanıyor. Raporun kendisi ise yönetici özetine eklenmiştir ve sadece sunum dilinde yayımlanmaktadır.

Yönetici Özeti

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin daveti üzerine, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler[†] Özel Temsilcisi Bay Francis Deng, 27-31 Mayıs 2002 tarihleri arasında bu ülkeye bir görev ziyaretinde bulundu. Ziyaretin amaçları, Türkiye'de yerinden olmayla ilgili birinci elden bilgi edinmek ve yerinden olmuş kişilerin içinde buldukları koşullara ilişkin etkin çözüm politikaları oluşturulması temelinde, hükümet, uluslararası kurumlar, bağımsız ülkelerin temsilcileri ve sivil toplum kuruluşlarıyla (STK) diyalog kurmaktır. Özel Temsilci, bu çalışma ziyaretini gerçekleştirmeden önce, Türkiye'de yerinden olma sorununun bazı resmi, bölgesel ve sivil aktörler arasında yaygın bir endişe kaynağı olduğunun farkındaydı. Aslında Hükümet'in yerinden olma sorununun varlığını kabul etmediği ve dolayısıyla mağdurların ihtiyaçlarının karşılanması konusunda uluslararası yardım talep etmediği, yaygın kabul gören bir kanıydı. Hükümet'in bu konuda sahip olduğu iddia edilen hassasiyetin sonucu olarak, ülkedeki BM kuruluşları da dahil bütün uluslararası topluluk, bu konuyu yetkililerle açık bir şekilde tartışmaktan kaçınılmıştı. Kaçınılan bir diğer mesele de yerinden olan kişilere koruma ve yardım sağlanmasıydı. Bu yaklaşıma istisna oluşturan durumlar, yerinden olan kişilerin yaşadığı bölgelerde uygulanan, ancak özel olarak yerinden olan kişileri hedef almayan projeler bağlamındaki durumlardı.

Özel Temsilci, bakanlar ve diğer hükümet yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde, hükümet politikalarına dair olumsuz algılamaların aksine olumlu bir tavırla karşılaştı. Her düzeyde yetkililer ve bakanlar, yerinden olma sorununun farklı yönleriyle ilgili olarak -özellikle de güneydoğudaki durum, sivillerin yerinden olmalarında Kürt isyancıların ve güvenlik güçlerinin rolü ve 1990'ların sonunda şiddetin azalmasıyla yerinden olanların geri dönüş ve yerleşimini kolaylaştırma yönünde atılan adımlar gibi- açıklık ve şeffaflık gösterdiler. Zaten, Hükümet'in Özel Temsilci'yi davet etme kararı da, olası bir yaklaşım değişikliğinin işareti olarak algılanmıştı. Özel Temsilci'nin ziyareti sırasında, dört ilin ikisinde olağanüstü halin kaldırılması ve diğer iki ilde de yakın gelecekte kaldırılacağı yönünde niyet bildirilmesi, sürekli bir iyileşmeye dair göstergelerdi. Burada kritik nokta şudur ki, gönüllü geri dönüş, yeniden yerleşim ve yerinden olanların yeniden entegrasyonu konularında hükümetle beraber çalışabilmek için önemli bir fırsat doğmuştur. Hükümet, sivil toplum ve uluslararası kuruluşlar arasında kurulacak olan açık ve yapıcı bir ortaklık, Hükümet'in geri dönüş ve yeniden yerleşim politikalarının etkin ve zamanında uygulanmasını kolaylaştıracağı gibi meşru kaygıları azaltacak ve ülke içinde ve dışında, Hükümet'in bu sorunu nasıl ele aldığına ilişkin algılamaları iyileştirecektir [düzeltecektir]. Özel Temsilci, bütün bunları göz önünde bulundurarak aşağıdaki tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Ülke içinde yerinden olma konusunda hükümet politikalarına açıklık kazandırılması ve bu politikaların tanıtımı: Özel Temsilci'nin ziyareti süresince gözlemlendiği olumlu tutumla hükümet politikalarına ilişkin yaygın olumsuz algılamalar arasındaki farkın giderilebilmesi için, geri dönüş, yeniden yerleşim ve entegrasyon boyutları da dahil olmak üzere, hükümetin acil olarak ülke içinde yerinden olmayla ilgili

[†] İngilizcede kullanılan "displaced persons" tabirinin Türkçe'de iki farklı çevirisi vardır. Birincisi, "Ülke içinde yerinden olmak", yaşanılan yerden ayrılma anlamına gelir. Bu ifade sözkonusu ayrılma eyleminin istemsiz gerçekleştiği hissini de verir. İkincisi, "Ülke içinde yerinden edilme" ise, bir kişinin ülke sınırları içinde bir yerden başka bir yere taşınması demektir. Bu ifade ise taşıma eyleminin güç ve zorlama ile yapıldığı hissini verir. "Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler" ve "Yol Gösterici İlkeler Açıklayıcı Notlar" belgelerinin Türkçe çevirilerinde koşullara bağlı olarak her iki çeviri de kullanılmıştır.

politikasına açıklık kazandırması, bu politikayı yaygın bir biçimde tanıtması, hükümet yapılarının farklı kademelerinde yerinden olmuş kişilerden sorumlu odak noktaları oluşturması ve hükümet kurumlarıyla STK'lar, sivil toplum ve uluslararası topluluk arasındaki eşgüdüm ve işbirliğini kolaylaştırması gerekiyor;

(b) Yerinden olmuş kişilerin güncel koşullarının ele alınması: Geri dönüşe ilişkin koşulların iyileştirilmesi memnuniyetle karşılanmakla birlikte, yerinden olmuş kişilerin eski topraklarına ve evlerine dönmelerinin uzun bir süreç olabileceğini görmek gerekiyor. Dolayısıyla bu esnada, Hükümet'in, STK'lar ve BM kuruluşlarıyla işbirliği yaparak, yerinden olmuş kişilerin, olumsuz olduğu ifade edilen bugünkü yaşam koşullarını ele almak için çabalarını nicelik olarak artırması, nitelik olarak geliştirmesi gerekiyor. Kabul etmek gerekir ki, yerinden olmuş kişileri etkileyen ekonomik ve sosyal sorunların bir çoğuyla bu kişilerin gittiği yerlerdeki topluluklar da karşılaşmaktadır ve bu sorunlarla ilgili olarak yerel STK'lar ve BM kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çerçevesinde yapılanlar da dahil olmak üzere, gerekli önlemler alınmaktadır. Ancak özellikle üzerinde durulması gereken sorunlar, yerinden olmuş kişilere özel sorunlardır, uygun barınma ve sağlık hizmetlerine ve kadınlar ve çocuklar için psikososyal desteğe erişim gibi;

(c) Sorunun doğasına ve boyutuna ilişkin veri toplanması: Yerinden olmuş kişilerin toplumun geneline göre daha acil ihtiyaçlarıyla ilgili daha net bir tablo çizebilmek için ve Hükümet'in geri dönüşü ve yeniden yerleşimi kolaylaştıracak mevcut çabaları göz önünde bulundurulduğunda, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ve güvenlik güçlerinin eylemleri neticesinde yerinden olmuş kişilerin sayıları, halen nerede oldukları, yaşam koşulları, özel ihtiyaçları, geri dönüş ve yeniden yerleşime dair niyetleri konularında kapsamlı ve güvenilir verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Yerinden olmuş kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak ve geri dönüş ve yeniden yerleşimi kolaylaştırmak için sürdürülen çabaları daha sağlıklı bilgilendirebilmek için, Hükümet'in, güneydoğuda ve tüm yurttaki yerinden olmuş topluluklarla günlük temas halinde bulunan yerel STK'lar ve diğer sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yaparak, yerinden olmuş nüfusla ilgili kapsamlı bir araştırma yapması tavsiye edilir;

(d) Geri dönüş konusunda açıklık ve istişare: Geri dönüşe dair çeşitli girişimler, bu girişimlerin birbirleriyle nasıl ilişkilendikleri ve yerinden olmuş nüfusun hangi kesimlerini hedef aldıkları konularındaki muğlaklıklar ve bu durumun yarattığı kaygılar ışığında, Hükümet'e, yerinden olmuş kişilerle ve onlarla çalışan STK'larla, kapsamlı bir istişare içinde olması şiddetle tavsiye edilir. Güneydoğuya kitlesel geri dönüşü ve yeniden yerleşimi sağlamanın temel aracı olarak Köye Dönüş projesine bağlı kalındığı varsayıldığında, Hükümet, projenin amaçlarını, kapsamını ve olası kaynak ihtiyaçlarını ana hatlarıyla açıkça ifade eden bir belge hazırlamalıdır. Ayrıca GAP idaresi, henüz bunu yapmamışsa, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin yaptığı fizibilite çalışmasının sonuçlarını açıklamalı ve yerinden olmuş kişiler ve STK'ların katılımıyla bu çalışmanın bulguları ve uygulamaya yönelik adımlar üzerine kamuya açık bir tartışma düzenlenmesini sağlamalıdır;

(e) Uluslararası kuruluşlarla işbirliği: Hükümet'in, yerinden olmuş kişilerin mevcut ihtiyaçlarını karşılama ve geri dönüş ve yeniden yerleşimlerini sağlama çabalarının parçası olarak uluslararası toplulukla hangi alanlarda işbirliği yapabileceğini araştırması şiddetle tavsiye edilir. Bugüne kadar uluslararası topluluk Hükümet'in geri dönüşle ilgili çalışmalarına herhangi bir katkıda bulunmamış ve Hükümet'ten de bu minvalde herhangi bir uluslararası yardım talebi gelmemiştir. Oysaki, Hükümet'in önündeki bu görev, uluslararası kuruluşlardan alabileceği yardımların önemli katkılar sağlayabileceği zorlu bir görevdir. Hükümet, Dünya Bankası da dahil olmak üzere, uluslararası kuruluşların ve potansiyel ortakların

temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilecek bir toplantı düzenlemeyi düşünebilir. Bu toplantıda, yerinden olmuş kişilerin ihtiyaçlarını karşılama konusunda Hükümet'e nasıl yardım edilebileceği tartışılabilir;

(f) Birleşmiş Milletler kuruluşlarının artan rolü: Yukarıda söylenenlerle bağlantılı olarak, ülkedeki Birleşmiş Milletler kuruluşlarına, faaliyetlerini gözden geçirip, Hükümet'in yerinden olmuş kişilere yardım çabalarına verdikleri desteği nasıl geliştirebileceklerini değerlendirmeleri tavsiye edilir. Özel Temsilci'nin bir başka tavsiyesi ise, Birleşmiş Milletler Kalkınma Yardım Grubunun, Daimi Temsilci'den, Birleşmiş Milletler Ülke Takımıyla işbirliği yaparak, Hükümet'e yardım konusunda, özellikle de yerinden olmuş kişilerin geri dönüşü ve yeniden yerleşimleri için yapılan çalışmalar bağlamında, bir strateji geliştirmesini açıkça talep etmesidir. Bunlara ek olarak, BM kuruluşları ve Hükümet arasındaki işbirliğini artırmak amacıyla Daimi Temsilci ve Birleşmiş Milletler Ülke Takımı, ilgili BM ve Hükümet aktörlerini biraraya getirecek bir tematik grup oluşturmayı düşünmeye teşvik edilmektedir. Ülke içinde yerinden olanlar hakkında olacak olan bu grup, ülke içinde yerinden olma meselesiyle ilgili düzenli bir diyalog sağlanması için bir platform oluşturulmasına yardımcı olacaktır;

(g) Geri dönüşte ayrımcılığın önüne geçilmesi: Hükümet geri dönüşlerde ayrımcılık yapılmamasını sağlamalıdır. Bunun için gerekli incelemeler yapılmalı, geri dönüş sürecinde eski köy korucularının PKK'yla bağlantısı olduğu düşünülen kişiler karşısında kayırılması gibi durumlar engellenmelidir. Bu tür problemlerin önüne geçebilmek için, ya da bu tür uygulamalar olduğu kuşkusunu ortadan kaldırmak için, illerdeki yetkililerin, yerinden olmuş kişinin geri dönüş için başvururken yerinden olma nedenini beyan etme zorunluluğunu tekrar gözden geçirmeleri, ya da buna alternatif olarak hem terörist eylemler, hem de güvenlik güçlerinin tahliye etmesi sonucunda ortaya çıkan bütün yerinden olmaları kapsayacak tek bir cevap/yerinden olma nedeni seçeneği sunmaları önerilir. Yetkililer ayrıca bazı formların devlete karşı dava açmama şartını içerdiği iddialarını da araştırmalıdır. Bu bağlamda, Özel Temsilci, Diyarbakır'daki adli sistemin idari denetimi sonuçlarıyla ilgili bilgilerin Hükümet tarafından kendisine gönderilmesinden memnuniyet duyacaktır. Dışişleri Bakanlığı çalışanlarına göre bu denetim sözkonusu meselenin ele alınabilmesi için uygun bir bağlam sunuyor;

(h) Geri dönüş sürecinde güvenlik güçlerinin rolüne açıklık getirilmesi: Hükümet, Özel Temsilci'ye de bildirdiği gibi, geri dönüş sürecinde güvenlik güçlerinin, ya da jandarmanın, rolünün esas olarak güvenlik meselelerinde danışmanlıkla sınırlı kalmasını sağlamalıdır. Köylerine geri dönmek için yetkililerden gerekli izni alan yerinden olmuş kişiler jandarmanın yasadışı ya da haksız müdahalelerine maruz kalmadan köylerine dönebilmelidir;

(i) Silahsızlandırma ve köy koruculuğu sisteminin kaldırılması: Hükümet köy koruculuğu sistemini ortadan kaldırmak için gerekli adımları atmalı ve mevcut köy korucuları için alternatif istihdam olanakları sunmalıdır. Sistem kaldırılana kadar, köy korucularının silahlandırılmasına hız verilmelidir;

(j) Mayın temizleme: Mayınlar, yerinden olmuş kişilerin güvenli bir şekilde geri dönüşleri önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Hükümet'in Anti-personel Mayınların Kullanımını, Depolanmasını ve Devredilmesini Yasaklayan ve Bunların İmha Edilmesini Öngören Sözleşmeyi kabul etme taahhüdü ve yurt dışındaki mayın imha çalışmalarındaki uzmanlığı ve rolü göz önüne alındığında, Hükümet'in güneydoğuda

E/CN.4/2003/86/Ek 2

5. sayfa

yerinden olan kişilerin geri dönecekleri bölgelerde bu süreci kolaylaştırmak amacıyla mayın temizleme işlemlerini gerçekleştirilmesi kuvvetle tavsiye edilir;

(k) Tazminat: Özel Temsilci, Hükümet'in güneydoğudaki şiddetten etkilenenlere, evleri güvenlik güçleri tarafından tahliye edilenler de dahil olmak üzere, tazminat ödenmesi için gerekli yasal düzenlemeyi oluşturma yönünde attığı adımlardan memnuniyet duymuştur. Hükümet üzerindeki mali baskıların farkında olan Özel Temsilci, yine de sözkonusu yasa tasarısının Meclis'e erkenden sunulmasını tavsiye eder ve bu esnada, önerilen yasal düzenleme çerçevesinde yapılacak olan başvuruları etkin bir şekilde ele alabilecek yöntemler geliştirme üzerine düşünmeye başlamasını teşvik eder.

Ek
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GENEL SEKRETERİ'NİN ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN OLMUŞ
KİŞİLER ÖZEL TEMSİLCİSİ'NİN RAPORU
ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN OLMADA PROFİLLER: TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER

	Paragraf	Sayfa
Giriş.....	1 - 5	7
I. TÜRKİYE'DE YERİNDEN OLMA.....	6 - 13	8
II. GÖREV ZİYARETİ VE BULGULAR.....	14 - 32	10
III. SONUÇLAR VE TAVSİYELER.....	33 - 45	15

Giriş

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin daveti üzerine, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Bay Francis Deng, 27-31 Mayıs 2002 tarihleri arasında bu ülkeye bir görev ziyaretinde bulundu. Ziyaretin amaçları, Türkiye'de yerinden olmayla ilgili birinci elden bilgi edinmek ve yerinden olmuş kişilerin içinde buldukları koşullara ilişkin etkin çözüm politikaları oluşturulması temelinde, hükümet, uluslararası kurumlar, bağışçı ülkelerin temsilcileri ve sivil toplum kuruluşlarıyla (STK) diyalog kurmaktı.

2. Özel Temsilci, Ankara'da İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı, Kadın ve Çocuk İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı, İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık'ta bazı yetkililer, GAP Bölgesel Kalkınma İdaresi Müdürü ve yetkilileri ve Meclis İnsan Hakları Komisyonu Başkan Yardımcısı ve bazı üyeleriyle resmi görüşmelerde bulundu (Toplantılar burda verilen sıraya göre yapılmıştır). Özel Temsilci, ayrıca Birleşmiş Milletler kuruluşları ve diğer uluslararası örgütler, diplomatik topluluk ve yerel STK'larla da görüştü. Program kapsamında, ayrıca ülkenin güneydoğu bölgesinde, Diyarbakır, Şırnak ve Şanlıurfa illerine ziyaretler gerçekleştirildi. Özel Temsilci, bu illerde Olağanüstü Hal (OHAL) Bölgesi Genel Valisi de dahil olmak üzere devlet yetkilileri, Şırnak ve Şanlıurfa valileri, yerel STK'lar ve yerinden olmuş kişilerle görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerde, Özel Temsilci, Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler'den faydalanmış (E/CN.4/1998/53/Ek 2), metnin Türkçe tercümesini (İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yaptığı tercüme) devlet yetkilileri ve yerel STK'larla paylaşmıştır.

3. Özel Temsilci, bu görev ziyaretini gerçekleştirmeden önce, Türkiye'de yerinden olma sorununun, özellikle de Partiya Karkeren Kurdistan (PKK) ya da Kürdistan İşçi Partisi başkaldırısından doğan şiddet ve bu başkaldırını bastırmak için Hükümet'in anti-terörist eylemler olarak gerçekleştirdiğini söylediği operasyonlardan kaynaklananlar, çeşitli devlet, yerel ve sivil aktörler arasında ciddi kaygılara yol açtığının farkındaydı. Aslında, Hükümet'in yerinden olma sorununun varlığını kabul etmediği ve dolayısıyla mağdurların ihtiyaçlarının karşılanması için uluslararası yardım talep etmediği, yaygın kabul gören bir kanıydı.

4. Özel Temsilci, bakanlar ve diğer hükümet yetkilileriyle yaptığı görüşmeler sonucunda, hükümet politikalarına dair olumsuz algılamaların aksine olumlu bir tavırla karşılaştığını belirtti. Görüşmeler sırasında yetkililer, yerinden olma sorununun farklı boyutlarıyla ilgili olarak, özellikle de güneydoğudaki durum, sivillerin yerinden olmasında Kürt isyancıların ve güvenlik güçlerinin sorumluluğu (yetkililerin gözünde ikincinin sorumluluğu çok daha az olsada) ve 1990'ların sonunda şiddetin azalmasıyla, yerinden olan kişilerin geri dönüş ve yerleşimini kolaylaştırma yönünde atılan adımlar gibi, açıklık ve şeffaflık gösterdiler. Zaten, Hükümet'in Özel Temsilci'yi davet etme kararı geniş çevrelerce, olası bir yaklaşım değişikliğinin işareti olarak algılanmıştı. Özel Temsilci'nin ziyareti sırasında dört ilin ikisinde olağanüstü halin kaldırılması ve diğer iki ilde de yakın gelecekte kaldırılacağı yönünde niyet bildirilmesi, durumda sürekli bir iyileşme olduğuna dair göstergelerdi.

5. Özel Temsilci, sadece kendisine yapılan ziyaret davetinden dolayı değil, aynı zamanda, ve özellikle, çalışmanın başarıyla tamamlanmasına katkılarından dolayı da Hükümet'e şükranlarını sunar. Burada kritik önem taşıyan nokta şudur ki, uluslararası topluluğun, gönüllü geri dönüş, yeniden yerleşim ve yerinden olan

kişilerin yeniden entegrasyonu meseleleriyle ilgili olarak hükümetle, ulusal STK'larla ve sivil toplumla beraber çalışabilmesi için önemli bir fırsat doğmuştur. Hükümet, sivil toplum ve uluslararası kuruluşlar arasında kurulacak açık ve yapıcı bir ortaklık, Hükümet'in geri dönüş ve yeniden yerleşim politikalarının etkin ve zamanında uygulanmasını kolaylaştıracağı gibi, meşru kaygıları azaltacak ve ülke içinde ve dışında sorunun geniş bir perspektiften algılamasını sağlayacaklar.

I. TÜRKİYE'DE YERİNDEN OLMA

6. Bu bölümde, görev ziyareti öncesinde Türkiye'de yerinden olma sorununun durumuna, ya da nasıl algılandığına ilişkin genel bir gözden geçirme yapılmaktadır. Elbette ki bu ziyaret ardından durumun birden bire iyileşmesi beklenemez. Ancak ziyaret sonucu ortaya çıkan fırsatları değerlendirebilmek adına, burada geçmişe dair olumsuz iddialardan ziyade geleceğe dair olumlu beklentilere vurgu yapılmaktadır. Yine de, yapılması gerekenleri daha iyi kavrayabilmek için durumu tarihsel perspektifi içerisinde anlamamız gerekir.

7. Türkiye'de yerinden olma "tipik nedenler" olarak adlandırabileceğimiz nedenlerden kaynaklanmıştır. Özellikle 1985'den 1999'a kadar güneydoğuda yaşanan PKK başkaldırısı ve Hükümet'in bu başkaldırını bastırmak için yürüttüğü operasyonlar bağlamında ortaya çıkan silahlı çatışmalar, yaygınlaşan şiddet ve insan hakları ihlalleri bu nedenlere örnektir. Yerinden olma ayrıca, özellikle güneydoğudaki şiddet sonucunda ortaya çıkan ekonomik kesintiyle bağlantılı olarak, ekonomik güdülerden kaynaklanan köyden kente göçün daha geniş bağlamında da ele alınmalıdır. Türkiye'de yerinden olma ayrıca büyük ölçekli kalkınma projelerinin uygulanması sonucu olarak da ortaya çıkmıştır. Bu süreç, özellikle Hükümet'in iddialı projesi GAP bağlamında, yine ağırlıklı olarak güneydoğuda yaşanmıştır. Son olarak, 1999 Ağustos Marmara depremleri ardından ülkenin kuzey batısında 600,000 kişinin yer değiştirmesinde olduğu gibi, Türkiye'de ülke içinde yerinden olma doğal felaketler sonucu olarak da ortaya çıkmıştır.

8. Bu nedenlerin herbiri ve Hükümet'in buna verdiği tepkinin dikkate değer olmasına karşın, çalışmamız sadece güneydoğudaki şiddet sonucu ortaya çıkan yerinden olmaya odaklanmıştır. Söz konusu şiddetin 35,000 kişinin ölümüne, ve çoğunluğu Kürtlerden oluşan ve farklı hesaplamalara göre sayıları 387,000 ile 4.5 milyon arasında değişen kişinin yerinden olmasına neden olduğu bildirilmiştir. Devlet verilerine göre 1999 yılı sonunda güneydoğudaki 3,165 kırsal yerleşim biriminden toplam 378,000 kişi "tahliye" edilmiştir. Ne var ki bu rakamın, tahliye edilmeyen ancak genel güvensizlik ortamı ya da PKK'yla ya da "köy korucularıyla" (PKK saldırılarına karşı köylerini korumak amacıyla ya da çevre köylerden PKK'ya lojistik destek verilmesini engellemek amacıyla Devlet tarafından kurulan sivil savunma gücü) yaşanan çatışmalar sonucunda evlerini terkeden kişileri içermediği gözlemlenmiştir. Türkiyeli STK'ların hazırladıkları raporlara göre yerinden olmuş Kürtlerin sayısı 2 ile 4.5 milyon arasında değişirken, dış kaynaklara göre 2001 yılında halen yerinden olmuş olan Kürtlere ilişkin "inandırıcı tahmin" 1 milyon civarındadır.²

9. Güneydoğudaki şiddetin sonucu olarak yerinden olmuş kişilerin kesin sayısını hesaplamak Özel Temsilci'nin üzerinde durduğu bir konu değildir; şu kadarını söylemek gerekir ki, hangi hesaplama baz alınırsa alınsın bahsedilen rakam dikkate değer bir rakamdır. Ne var ki, Hükümet'in geri dönüşü ve yeniden yerleşimi kolaylaştırma yönündeki çabaları göz önüne alındığında, PKK ve güvenlik güçleri eylemleri sonucunda yerinden olmuş kişilerin sayıları, şu an nerde ikamet ettikleri, içinde buldukları koşullar ve geri

dönüş ve yeniden yerleşime ilişkin niyetleri ile ilgili daha kapsamlı ve güvenilir veri toplanması gerektiği açıkça görülür.

10. Hükümet'in, PKK ve güvenlik güçleri eylemleri sonucunda yerinden olan kişilerin ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap vermiş olduğu konusunda endişeler dile getirildi. Konuyla ilgili raporlar incelendiğinde, yerinden olmuş kişilere yerinden olmanın hemen ardından yiyecek ve barınma temin edilmediği ve Hükümet'in, güvenlik güçleri tarafından tahliye edilenlere geçici barınma imkanı sağlamadığı anlaşılıyor. Sonuç olarak, yerinden olan kişilerin çoğunluğu Diyarbakır ve Batman gibi çevre illere göç etmişler ve raporlara göre, ısıtma, sağlık şartları ve altyapının yetersiz olduğu aşırı yoksulluk koşullarında yaşamak zorunda kalmışlardır. Yeterli mali kaynaktan yoksun olmaları, kaybettikleri mülke karşılık tazminat almamış olmaları ve zaten işsizlik oranları "felaket" düzeyde olduğu bildirilen aşırı kalabalık şehirlerde iş aramak zorunda kalmaları, bu insanların yaşam koşullarını fazlasıyla ağırlaştırmıştır. Ayrıca, daha öncesinde birçoğu hayvancılık ve küçük ölçekli tarımla uğraşan yerinden olmuş bu insanlar, uyum sağlayamadıkları şehir koşullarında yaşamak zorunda kalmışlardır.³

11. Raporlarda ayrıca, yerinden olmuş kişilerin yeterli sağlık hizmetlerine erişimleri olmadığı ve yerinden olmuş kadın ve çocukları etkileyen ve kadınlar arasında intihar vakalarının yüksek oranlara ulaşmasına neden olan psikososyal sorunlara çözüm bulunulması gerektiği belirtilmiştir. Dikkat çekilen bir diğer husus da yerinden olmanın eğitim üzerine yaptığı yıkıcı etkidir. Örneğin, şehirlerdeki okulların kapasitelerinin üzerinde kalabalıklaştığı ve genel olarak öğretmen açığı yaşandığı bildirilmiştir. Haziran 2001'de, Çocuk Hakları Komitesi, Türkiye'de yerinden olmuş çocukların barınma, sağlık ve eğitim hizmetlerine kısıtlı olarak erişebilmelerinden duyduğu kaygıyı dile getirmiş ve Hükümet'e, Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler doğrultusunda, yerinden olmuş çocuklar ve ailelerinin yeterli sağlık, eğitim ve barınma hizmetlerinden yararlanabilmelerini sağlamasını tavsiye etmiştir. Komite ayrıca, çoğunluğu yerinden olmuş ailelerden geldiği belirtilen sokak çocuklarının sayısındaki önemli artıştan duyduğu kaygıyı dile getirmiş ve bu çocuklara yardımın genellikle sadece STK'lar tarafından sağlandığını belirtmiştir. Sözkonusu çocukların sağlıklı gelişimlerini tamamlayabilmeleri için Hükümet'e, yeterli beslenme, giyim, barınma, sağlık ve eğitim hizmetleri konularında yardım veren mekanizmaları desteklemesi tavsiye edilmiştir. Komite ayrıca, Hükümet'in, bu çocuklara fiziksel, cinsel ve madde suçlarıyla ilgili olarak rehabilitasyon hizmetleri sağlaması ve aileleriyle uzlaşma için gerekli hizmetlerin verilmesini garanti altına alması ve onları polis şiddetinden koruması gerektiğini belirtmiştir (CRC/C/15/Ek 152, 59, 60, 63 ve 64. paragraflar).

12. Genel Sekreter Özel Temsilcisi'nin görev ziyaretinden önce Hükümet'in, yerinden olma sorununun varlığını tamamıyla reddettiğine dair genel bir algılamının olduğu, özellikle vurgulanması gereken bir noktadır. Yerinden olmanın nedenleri sorusuna değinen ABD Mülteciler Komitesi'nin 1999 yılı raporu şu gözlemlerde bulunmuştur: "Bu belkide Türkiye'deki tartışmada en ihtilafli olan konulardan biri. Hükümet'in pozisyonu genelde kesin inkar olmuştur."⁴ Raporda, hükümet temsilcisiyle yapılan bir toplantıda, sözkonusu temsilcinin kesin bir dille Türkiye'de yerinden olan kimsenin bulunmadığını ifade etmesine değinilmiştir. Raporda, resmi kaynaklarca zorla yerinden olmanın kabul edildiği durumlarda suçun tamamen PKK'ya yüklendiği ifade edilmiştir.

13. Hükümetin bu konudaki bariz hassasiyeti sonucu olarak, ülkedeki BM kuruluşları da dahil bütün uluslararası topluluk, bu konuyu yetkililerle açık bir şekilde tartışmaktan kaçınmıştı. Kaçınılan bir diğer

meselede yerinden olan kişilere koruma ve yardım sağlanmasıydı. Bu yaklaşıma istisna oluşturan durumlar, yerinden olan kişilerin yaşadığı bölgelerde uygulanan, ancak özel olarak yerinden olan kişileri hedef almayan projeler bağlamındaki durumlardı.

II. GÖREV ZİYARETİ VE BULGULAR

14. Şunu vurgulamak gerekir ki görev ziyareti oldukça iyileşmiş güvenlik koşulları altında gerçekleştirilmiştir. Güneydoğudaki ayrılıkçı şiddet son on yılda önemli ölçüde azalmıştır, özellikle de Şubat 1999'da PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından ve PKK'nın altı ay sonra ateşkes ilan etmesinden sonra. STK'lar ve Birleşmiş Milletler Ülke Takımı, Hükümet'in Özel Temsilci'yi Türkiye'ye davet etmesini, daha önceden tartışmasız içişleri meselesi olarak görülen bir konuda Hükümetle diyalog kurma yolunda atılmış olumlu bir adım olarak değerlendirmişlerdir.

A. Yerinden olmuş kişilerin mevcut durumlarının ele alınması

15. Yerinden olmanın nedenlerini tartışmaya istekli görünmekle birlikte, hükümet temsilcileri daha çok yetkililerin, güneydoğudaki şiddet sonucunda yerinden olmuş kişilerin geri dönüş ve yeniden yerleşimini kolaylaştırmak amacıyla attıkları adımları anlattılar. Doğrusu, aynı derecede aciliyet taşıyan yerinden olanların bugünkü koşulları meselesine değinmekten kaçınma yönünde bir tutum içerisindediler. Her ne kadar güneydoğudaki şiddetin azalması ve bunun geri dönüş için yarattığı imkanlar olumlu gelişmeler olsa da, yerinden olmuş kişilerin bugünkü sorunlarıyla, ki bu sorunlar hiç bir şekilde önemsiz değildir, ilgilenme gereğini göz ardı etmemek gerekir. Ankara ve Diyarbakır'da yapılan görüşmelerde STK'lar, özellikle daha fazla istihdam imkanları, barınma şartlarının iyileştirilmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerine daha iyi ve daha fazla erişim ve kadınlar ve çocuklar için psikolojik destek gibi bir çok sorunu tekrar gündeme getirdiler.

16. Ancak daha sonraki tartışmalar gösterdi ki, sözkonusu sorunlar yerinden olmuş kişilere özel sorunlar değildi; bu kişilerin gittikleri yerlerdeki topluluklar ve güneydoğu nüfusunun tamamı da bu sorunlardan etkileniyordu. Birleşmiş Milletler kuruluşlarından görevliler, güneydoğuda yerinden olmuş nüfusla yerinden olmamış nüfus arasında ayırım yapmanın kolay, pratik ve hatta arzulanır bir uygulama olmadığına dikkat çekiyorlardı. Bir Birleşmiş Milletler görevlisi, güneydoğuda yerinden olmuş kişinin "ekonomik merdivenin en alt basamağında yalnız olmadığını" ifade etmişti. Hükümet yetkilileri daha gelişmiş batı bölgelerle ile az gelişmiş ve yoksul doğu ve güneydoğu bölgeleri arasındaki eşitsizliğe ve bu eşitsizliği gidermek için atılan adımlara, özellikle GAP bağlamında, değindiler. Buna ilave olarak, Çocuk ve Kadın İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı eğitim ve sağlık hizmetlerinin standartlarını ve bu hizmetlere erişimi artırmayı amaçlayan ve eğitim ve gelir-getirici projeleri içeren devlet girişimlerinden bahsetti, her ne kadar yerel STK'larla işbirliği içinde gerçekleştirilen bu girişimlerin özel olarak yerinden olmuş kişileri hedef almadığı bariz olsada. Benzer şekilde Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi uluslararası kuruluşlar da bölgede çeşitli projeler uyguluyordu, ancak yine özel olarak yerinden olanların hedef alınması gibi bir durum yoktu. Bir Birleşmiş Milletler yetkilisine göre, ülke içinde yerinden olan kişilerin gittikleri yerlerdeki toplulukların yaşadıklarından farklı bir probleminden söz edilecekse, o problem kendi evlerine dönememeleri gerçeğiydi.

B. Geri dönüş ve yeniden yerleşim

17. Yukarıda da belirtildiği gibi Özel Temsilci'nin bakanlar ve diğer yetkililerle yaptığı tartışmalar daha çok yerinden olmuş kişilerin geri dönüşü ya da yeniden yerleşimi ve yeniden entegrasyonu üzerine odaklandı. Gerçekten de hükümet yetkilileri, PKK'nın yeniden faaliyete geçme tehdidi tamamen ortadan kalkmamış olsa da –farklı yetkililer Irak'la sınır bölgelerde 4000-5000 PKK savaşçısı varlığından bahsettiler- bu tehdidin büyük ölçüde kontrol altına alındığının, dolayısıyla artık güneydoğudaki şiddetin neden olduğu, İçişleri Bakanı'nın sözleriyle, “yaraları sarma” ve yerinden olmuş kişilerin geri dönüşünü ve yeniden yerleşimini sağlama gerekliliğinin altını çizdiler.

18. Ancak geri dönüş ve yeniden yerleşim meseleleri ilk kez bu noktada tartışılmadı. Kasım 1994'de gündeme getirilen “Merkez Köyler” projesi, Haziran 1995'de gündeme getirilen “Güneydoğu Restorasyon Projesi” önceki girişimler arasında yer alır. İlk proje Avrupa Konseyi Avrupa Yeniden Yerleşim Fonu'ndan kaynak alamadığı için uzun süre gündemde kalamadı. Sonraki proje de kaynak bulma açısından daha başarılı olamadı; İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre “güvenlik güçleri, OHAL valisi ve çeşitli devlet bakanları arasındaki çıkar çatışmaları projeye zarar vermişti.”s Bu proje de esas olarak kağıt üzerinde bir proje olarak kaldı.

1. Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi

19. Yerinden olmuş kişilerin geri dönüşü ve yeniden yerleşimiyle ilgili yapılan büyük ölçekli son girişim, Hükümet tarafından 1999'da açıklanan Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'dir (Burdan itibaren kısaca Köye Dönüş olarak kullanılacaktır). Başbakanlık Ofisi, projeyi yürütme görevini GAP idaresine verdi. İdare ilk adım olarak, fizibilite çalışması yapması için Türk Sosyal Bilimler Derneği'yle bir anlaşma imzaladı. GAP idaresinin verdiği bilgiye göre, çalışmanın temel amacı, yerinden olmuş kişilerin yeniden yerleşimi için bir model oluşturmak ve yol gösterici ilkeleri belirlemektir. Çalışmada, güneydoğu'da 12 ilden 1,000'den fazla yerinden olmuş kişiyle, spesifik ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla mülakatlar yapıldı. Bölgedeki 180 köyün fiziksel, ekonomik ve sosyal koşullarıyla ilgili araştırmalar yapıldı. Ardından, 12 ilin her birinden bir köy, hizmetlerin toplandığı “merkezi yerleşim” olarak seçildi. Bu merkezi yerleşimlerle ilgili çıkarılan eylem planında, evlerin planları ve alt yapı gibi köy inşaatının fiziksel yönleri ve arıcılık ve hayvancılık gibi teşvik edilecek ve yürütülebilir ekonomik faaliyetler yer aldı.

20. Hükümet'in yerinden olan kişilerin geri dönüşünün ve yeniden yerleşiminin sağlanmasına yaptığı vurgu ve bu yönde gerçekleştirdiği girişim cesaret vericidir. Ayrıca yetkililerin geri dönüş ve yeniden yerleşimin gönüllülük esasına göre uygulanması gerektiğini vurgulamaları da cesaret vericidir. Yetkililer de kabul etmektedir ki, yerinden olmuş ailelerin bütün üyeleri geri dönmeyecektir, özellikle de Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlere uyum sağlamış olan genç nesiller köyelerine dönmek istemeyebilir. Elbette, fizibilite çalışması sırasında yerinden olmuş kişilere danışılıp onların fikirlerinin alınması, geri dönüş ve yeniden yerleşim için yapılan planların bu insanların kaygılarını tam olarak yansıtabilmesi, ki bu da geri dönüş sürecinin başarısı ve sürdürülebilirliğini belirleyecektir, sağlamak açısından elzemdir.

21. Ne var ki, yerinden olmuş kişiler ve onlar için çalışan STK'larla yapılan istişarelerin yetersiz kalmış olabileceğini belirtmek gerekiyor. İstişarede bulunulan yerinden olmuş kişilerin sayısı, yerinden olmuş kişilerin, hatta tahliye edilmiş kişilerin, toplamının küçük bir yüzdesini oluşturuyor. Bu nedenle, bu çalışmada kullanılan örneklem, çok daha fazla sayıda insanı etkileyecek olan planlara temel olabilecek büyüklükte bir örneklem teşkil etmiyor. Aslında, STK'lar Köye Dönüş projesinde şeffaflık ve uygun istişare

eksikliği ve sözkonusu projenin amaçlarını, kapsamını ve bütçe hesaplarını açık bir şekilde ortaya koyan bir metnin yokluğu konularında endişelerini dile getirmişlerdi.

22. Sözkonusu projenin, süreçten etkilenecek olan kişilerle yeterli istişarede bulunmadan, küçük mezralarla çevrili büyük köylerden oluşan geleneksel yerleşim örgüsü yerine, yeni merkezileşmiş yerleşim birimlerinden oluşan örgüyü teşvik ediyor görünmesi de endişelere yol açtı. GAP idaresinden verilen bilgiye göre projenin amaçlarından bir tanesi “bölgenin geçmişteki mekansal yapısına dair mantıksızlıkların tekrar edilmemesidir”. Şırnak valisine göre, uzak bölgelerdeki küçük köyleri ve mezraları korumak zor olduğu için ve Avrupa Birliği üyeliğine aday bir ülke olarak Türkiye’nin nüfusunun bazı kesimlerine temel hizmetlerin verilemeyeşini kabul etmek mümkün olmadığı için merkezi yerleşim birimlerine ihtiyaç vardı. Bu meşru bir argüman olmasına rağmen ihtiyaç duyulan şey, yeni yerleşim örgüleri oluştururken yerinden olmuş kişilerle kapsamlı bir istişare içinde bulunulmasıdır. Raporlar, yerinden olmuş köylülerin mezralardaki eski topraklarına ve evlerine dönmeyi tercih ettiklerini belirtiyor. Ayrıca, merkezi yerleşim birimlerinde dağıtılacak olan toprakların yetersiz olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, yeni düzenlemede, köylülerin eski topraklarına ulaşmak için uzun mesafeler katetmek zorunda kalabilecekleri ifade ediliyor. Yanısıra, yeni yerleşim yerlerinde mülkiyet ve kullanım haklarının güvenliğine ilişkin sorular olduğu da belirtiliyor.

23. Köye Dönüş projesi, yerinden olma sorununun boyutunun, etkilenen kişilerin ihtiyaçlarının, isteklerinin ve niyetlerinin doğru fotoğrafını verebilecek temel verilerin toplanmasını da öngörmüyor. Oysa ki geri dönüş sürecine yeterli kaynak ayrılabilmesi ve bu sürecin sürdürülebilir bir şekilde yürütülebilmesi için bu temel verilere ihtiyaç vardır. Ayrıca, yerinden olmuş kişilerin iletişim bilgileri olmadığından, yetkililerin gerekli bilgileri toplamaları ve bu kişileri yürütülen politikalar hakkında bilgilendirmeleri, onlara olası hakları konusunda bilgi vermeleri mümkün olmayacaktır.

24. Son olarak, proje uygulamasında ilerleme konusunda da endişeler dile getirilmiştir. Başlangıçta, fizibilite çalışmasının Mart 2002’de, yani Köye Dönüş projesinin açıklandığı tarihten üç yıl sonra, bitirilmesi öngörülmüştü. Özel Temsilci’nin Mayıs 2002’deki görev ziyareti sırasında, fizibilite çalışması bitmiş olmakla beraber sonuçları henüz halka açık hale getirilmemişti. Ayrıca bulguların geri dönüşü kolaylaştırmak amacıyla nasıl uygulanacağı konusu da belirlenmemişti.

2. Diğer geri dönüş ve yeniden yerleşim girişimleri

25. Yetkililer Köye Dönüş projesinin yanısıra yeniden yerleşim konusunda, “merkezi köyler”, “köykent”, “çekim merkezleri”, “köy kasabalar”, ve Mayıs 2002 tarihli Milli Güvenlik Konseyinde benimsenen “Doğu ve Güneydoğu için Eylem Planı” kararı çerçevesinde öngörülenler gibi diğer bir takım girişimlerden de söz ettiler. Bu farklı girişimlerin birbiriyle ilişkileri ve yerinden olan nüfusun hangi kesimlerini hedef aldıkları konularına ise açıklık getirilmedi. Dahası, yetkililer bugüne kadar toplam 40,000 yerinden olmuş kişinin köylerine döndüklerini kaydettikleri halde, bu dönüşlerin ne zaman gerçekleştiği, yukarıda adı geçen projeler bağlamında gerçekleşip gerçekleşmedikleri, ya da il yöneticilerinin uyguladığı projeler dahilinde gerçekleşip gerçekleşmedikleri açık değildi. Bunlara ek olarak, geri dönenlerin güvenlik güçlerinin tahliyesi sonucu mu yoksa genel güvensizlik ya da PKK baskısı sonucu mu yerlerinden oldukları da belli değildi.

26. Son paragrafta bahsedilenlerle ilgili olarak, bazı il valilerinin geri dönüş için bölgesel programlar hazırladığını belirtmekte fayda var. Bu programlar dahilinde köylülere köyü yeniden inşaa etmek için inşaat malzemesi yardımı yapıldığı da kaydediliyor, her ne kadar bazı köylere, vadedilgi gibi yeterli ve zamanında malzeme yardımı yapılmadığı yönünde duyular alınsa da. Ayrıca, bu geri dönüş programlarında köy korucuları ve ailelerinin, PKK'yla bir şekilde ilişkisi olduğu düşünülen ve halen topraklarından ve geçim kaynaklarından yoksun olan ailelere karşı kayırıldığı yönünde de duyular vardı.

27. Şırnak valisinin Özel Temsilci'ye verdiği bilgilere göre, Mayıs 2002 tarihi itibariyle yerel yetkililer altı köyde yeniden yerleşim için köylülere gerekli inşaat malzemesi yardımında bulundu ve 33 köyde yeniden yerleşimle ilgili planlar Mart 2002 tarihinde hazırlandı. Vali, bazı köylerin güvenlik gerekçesiyle yerleşime açılmadığını, alternatif olarak yetkililerin sözkonusu köylerden 1-2 kilometre uzaklıkta, köylülerin eski topraklarından çok uzaklaşmadan ikamet edebilecekleri "çekim merkezleri" kurduklarını kaydetti.

3. Geri dönüş önündeki engeller

28. Geri dönüş meselesini tartışırken, Özel Temsilci yerinden olmuş ve geri dönmek isteyen kişilerin karşılaştığı problemlerle ilgili raporlara atıfta bulundu. Geri dönmek isteyenlerin doldurmak zorunda oldukları başvuru formuna referans yapıldı. Formda yerinden olmanın nedenini de belirtmek gerekiyordu. Yerinden olanların geri dönüş için formal bir başvuru sürecinden geçmelerinde her ne kadar bir sakınca yokmuş gibi gözükse de -yetkililerin bu süreci yürütebilmek için gerekli kaynak hesaplamalarında bu formdaki sayısal bilgilere ihtiyaçları olacağı için- formda yerinden olmanın nedenini belirtme gereği endişe yaratıyordu. Cevaplar "iş", "sağlık" ve "terör" gibi seçenekleri içeriyordu. Ne var ki güvenlik güçlerinin tahliyesi sonucu yerlerinden olanlar için bir seçenek yoktu, ve iddialara göre sadece "terör" seçeneğini işaretleyenlere geri dönüş hakkı tanınıyordu. Bir kısım raporlar, bazı formların arka yüzlerinde geri dönenlerin uğradıkları zarar için devleti dava etmeyeceklerini taahhüt eden metinlerin olduğunu ve başvuru sahiplerinin bunları imzalamaya zorunlu olduklarını öne sürüyordu. İddialara göre, bu metni imzalamayı reddetmek geri dönüş başvurusunun kabul edilmemesiyle sonuçlanıyordu.

29. İçişleri Bakanıyla yapılan görüşmede bu sorun gündeme getirildiğinde, Bakan başvuru formundaki yerinden olma nedeniyle ilgili sorununun istatistiksel nedenlerden dolayı gerekli olduğu cevabını verdi. Bu açıklama, cevap seçenekleri arasında güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen tahliyenin bulunmaması sorusunu tekrar akla getirdi. Bir yetkiliye göre bu soru istatistiksel veri toplama amaçlı olduğundan, ve Hükümet'in elinde zaten güvenlik güçlerinin yaptığı tahliyelerle ilgili olarak bilgi olduğundan böyle bir seçeneğe ihtiyaç yoktu. Öte yandan, OHAL Genel Valisi, "terör" kategorisinin hem PKK ve hem de güvenlik güçleri nedeniyle yerlerinden olan kişileri kapsadığını söyledi. İçişleri Bakanı, arka yüzlerinde, geri dönmek için başvuranların zararlarının tazmini için devlet aleyhine dava açmayacaklarını tahaddüt eden metinlerin bulunduğu formların varlığını kabul etmedi. Özel Temsilciye verilen bir form örneğinde ve Şırnak Valisinden gelen kopyalarda böyle bir metin yoktu. Ne var ki, Diyarbakır'da bir STK, arkasında söz konusu metnin olduğu bir formu Özel Temsilci'ye verdi. Özel Temsilci Ankara'ya döndüğünde bunu Dışişleri Bakanlığındaki yetkililerin dikkatine sundu. Yetkililer her ne kadar formun orjinallüğinden ve mahkemeye itiraz için götürüldüğü takdirde hukuki durumundan şüphe etseler de, meseleyi daha fazla araştırma kararı aldılar. Bu meselenin, İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı'nın, Diyarbakır'daki adli sisteme ilişkin başlattığı idari denetim çerçevesinde ele alınabileceğini belirttiler.

30. Özel Temsilci, yerel yöneticilerden köylerine geri dönüş izni almış olan bazı yerinden olmuş kişilerin, daha sonra güvenlik güçleri, jandarma ve köy korucuları tarafından köye dönüşlerinin engellendiği yönündeki iddaları da gündeme getirdi. İçişleri Bakanı geri dönüş bağlamında jandarmanın rolünün hangi köylerin dönüş için uygun olduğunu belirtmekle ve yeni yerleşim alanlarının stratejik konumları üzerine görüş bildirmekle sınırlı olduğunu ifade etti. Bakan, sınır bölgelerde hala 4000-5000 PKK savaşçısının varlığını hatırlatıp, yerinden olmuş kişileri saldırıya açık hassas bölgelere yerleştirmenin uygun olmayacağını ve bu kişilere başka bir yerde yerleşim ve hayatlarına yeniden başlama fırsatı verilmesi gerektiğini söyledi.

31. Özel Temsilci, yerinden olanların mallarına korucular tarafından el konulması ve kendi malları üzerinde hak iddia eden geri dönmüş kişilerin korucular tarafından tehdit edilmesi vakalarından bahseden raporlara atıfta bulundu. Bununla bağlantılı olarak Özel Temsilci, çeşitli çevreler tarafından koruculuk sisteminin geri dönüş süreci önünde büyük bir engel olarak görüldüğünden, ve en son olarak Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Göç, Mülteciler ve Demografi Komitesi Raportörü olmak üzere çeşitli çevrelerin koruculuk sisteminin kaldırılması yönünde çağrılarda bulunduğundan bahsetti. İçişleri Bakanı, köy korucularının yasadışı bir şekilde toprağı işal ettiği iki olayın varlığını kabul etti ve her iki olayda da gereğinin yapıp mülklerin yasal sahiplerine iade edildiğini söyledi. Bakan Özel Temsilci'ye, benzer durumların dikkatine getirilmesi durumunda aynı adımları atacağı vaadinde bulundu. Köy koruculuğu sisteminin ortadan kaldırılmasına gelince, Bakan bu sistemin Hütümet'in PKK tehdidine karşı yürüttüğü mücadelenin önemli bir parçası olduğunu, her ne kadar PKK tehdidi büyük ölçüde kontrol altına alınmış da olsa, Hükümet'in kolayca köy korucularını bir kenara itemeyeceğini ifade etti. Bakan, buna rağmen Hükümet'in köy korucularını silahsızlandırma ve onlara alternatif işler bulma sürecinde olduğunu belirtti.

32. Güneydoğuda PKK tarafından yaygın bir biçimde kullanılan, kimi dış kaynaklara göre güvenlik güçleri tarafından da kullanılan, anti-personel mayınlar geri dönüş önündeki bir başka engeldir. STK raporlarında 2000 ve 2001 yıllarında kara mayınları nedeniyle sivillerin ve askeri personelin hayatlarını kaybettikleri ya da yaralandıkları belirtilmiştir.⁶ Bazı köylülere, yerleşecekleri arazilerin mayınlardan temizlenip temizlenmediği konusunda bilgi verilmeden, geri dönüş izni verildiği yönünde duyumlar alınmıştır. Bu noktada, Hükümet'in Nisan 2001'de, Anti-personel Mayınların Kullanımını, Depolanmasını ve Devredilmesini Yasaklayan ve Bunların İmha Edilmesini Öngören 1997 Sözleşmesine katılma sürecine başlama niyetini beyan ettiğini hatırlatmakta fayda var. Son yıllarda Hükümet, Gürcistan, Bulgaristan ve Suriye Arap Cumhuriyetiyle olan sınır bölgelerindeki mayınları temizlemeyi planladığını da açıklamıştır. Türkiye ayrıca, Kosovo'da ve dünyanın diğer bölgelerinde mayın temizleme faaliyetlerine katılmış ve NATO'nun "Barış için Ortaklık" programı ve diğer ikili anlaşmalar çerçevelerinde mayın temizleme eğitimleri düzenlemiştir. Bu anlamda Türkiye'nin kendi sınırları içerisinde uygulayabileceği önemli deneyimleri vardır.

III. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

33. Özel Temsilci, bakanlar ve diğer yetkililerle yaptığı görüşmeler sonucunda, zorlu bir görev olan halen yerinden olmuş kişilerin ihtiyaçlarını karşılama ve gönüllü geri dönüş, yeniden yerleşim ve entegrasyon süreçlerini kolaylaştırma konularında uluslararası topluluk, ulusal STK'lar ve sivil toplumun Türkiye Hükümeti ile beraber çalışabilmesi için bir fırsat doğduğuna kesin olarak inanıyor. İlgili taraflar arasında kurulacak açık ve yapıcı bir ortaklık, Hükümet'in geri dönüş ve yeniden yerleşim politikalarının zamanında ve etkin bir şekilde uygulanmasını sağlayacağı gibi, farklı kaynaklar tarafından dile getirelen kaygıları hafifletecek

ve ülke içinde ve dışında sorunun ve soruna resmi yaklaşımın algılanışını iyileştirecektir. Bu düşünceler ışığında Özel Temsilci aşağıdaki önerilerde bulunmaktadır.

34. Ülke içinde yerinden olma konusunda hükümet politikalarına açıklık kazandırılması ve bu politikaların tanıtımı: Özel Temsilci'nin ziyareti süresince gözlemlediği olumlu tutumla hükümet politikalarına ilişkin yaygın olumsuz algılamalar arasındaki farklılığın giderilebilmesi için, geri dönüş, yeniden yerleşim ve entegrasyon boyutları da dahil olmak üzere, hükümetin acil olarak ülke içinde yerinden olmayla ilgili politikasına açıklık kazandırması, bu politikayı yaygın bir biçimde tanıtması, hükümet yapılarının farklı kademelerinde yerinden olmuş kişilerden sorumlu odak noktaları oluşturması ve hükümet kurumlarıyla STK'lar, sivil toplum ve uluslararası topluluk arasındaki eşgüdüm ve işbirliğini kolaylaştırması gerekiyor.

35. Yerinden olmuş kişilerin güncel koşullarının ele alınması: Geri dönüşe ilişkin koşulların iyileştirilmesi memnuniyetle karşılanmakla birlikte, yerinden olmuş kişilerin eski topraklarına ve evlerine dönmelerinin uzun bir süreç olabileceğini görmek gerekiyor. Dolayısıyla bu esnada, Hükümet'in, STK'lar ve BM kuruluşlarıyla işbirliği yaparak, yerinden olmuş kişilerin, olumsuz olduğu ifade edilen bugünkü yaşam koşullarını ele almak için çabalarını nicelik olarak artırması, nitelik olarak geliştirmesi gerekiyor. Kabul etmek gerekir ki, yerinden olmuş kişileri etkileyen ekonomik ve sosyal sorunların bir çoğuyla bu kişilerin gittikleri yerlerdeki topluluklar da karşılaşmaktadır ve bu sorunlarla ilgili olarak yerel STK'lar ve BM kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çerçevesinde yapılanlar da dahil olmak üzere, gerekli önlemler alınmaktadır. Ancak, özellikle üzerinde durulması gereken sorunlar, yerinden olmuş kişilere özel sorunlardır, uygun barınma ve sağlık hizmetlerine ve kadınlar ve çocuklar için psikososyal desteğe erişim gibi.

36. Sorunun doğasına ve boyutuna ilişkin veri toplanması: Toplumun geneline göre yerinden olmuş kişilerin daha acil ihtiyaçlarıyla ilgili daha net bir tablo çizebilmek için ve Hükümet'in geri dönüşü ve yeniden yerleşimi kolaylaştıracak mevcut çabaları göz önünde bulundurulduğunda, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ve güvenlik güçlerinin eylemleri neticesinde yerinden olmuş kişilerin sayıları, halen nerede oldukları, yaşam koşulları, özel ihtiyaçları, geri dönüş ve yeniden yerleşime dair niyetleri konusunda kapsamlı ve güvenilir verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Yerinden olmuş kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak ve geri dönüş ve yeniden yerleşimi kolaylaştırmak için sürdürülen çabaları daha sağlıklı bilgilendirebilmek için, Hükümet'in, güneydoğuda ve tüm yurttaki yerinden olmuş topluluklarla günlük temas halinde bulunan yerel STK'lar ve diğer sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yaparak, yerinden olmuş nüfusla ilgili kapsamlı bir araştırma yapması tavsiye edilir.

37. Geri dönüş konusunda açıklık ve istişare: Geri dönüşe dair çeşitli girişimler, bu girişimlerin birbirleriyle nasıl ilişkilendikleri ve yerinden olmuş nüfusun hangi kesimlerini hedef aldıkları konularındaki muğlaklıklar ve bu durumun yarattığı kaygılar ışığında, Hükümet'e, yerinden olmuş kişiler ve onlarla çalışan STK'larla kapsamlı bir istişare içinde olması şiddetle tavsiye edilir. Güneydoğuya kitlesel geri dönüşü ve yeniden yerleşimi sağlamanın temel aracı olarak Köye Dönüş projesine bağlı kalındığı varsayıldığında, Hükümet, projenin amaçlarını, kapsamını ve olası kaynak ihtiyaçlarını ana hatlarıyla açıkça ifade eden bir belge hazırlamalıdır. Ayrıca GAP idaresi, henüz bunu yapmamışsa, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin yaptığı

fizibilite çalışmasının sonuçlarını açıklamalı ve yerinden olmuş kişiler ve STK'ların katılımıyla bu çalışmanın bulguları ve uygulamaya yönelik adımlar üzerine kamuya açık bir tartışma düzenlenmesini sağlamalıdır.

38. Uluslararası kuruluşlarla işbirliği: Hükümet'in, yerinden olmuş kişilerin mevcut ihtiyaçlarını karşılama ve geri dönüş ve yeniden yerleşimlerini sağlama çabalarının parçası olarak uluslararası toplulukla hangi alanlarda işbirliği yapabileceğini araştırması şiddetle tavsiye edilir. Bugüne kadar uluslararası topluluk Hükümet'in geri dönüşle ilgili çalışmalarına herhangi bir katkıda bulunmamış ve Hükümet'ten de bu minvalde herhangi bir uluslararası yardım talebi gelmemiştir. Oysaki, Hükümet'in önündeki bu görev, uluslararası kuruluşlardan alabileceği yardımların önemli katkılar sağlayabileceği zorlu bir görevdir. Hükümet, Dünya Bankası da dahil olmak üzere, uluslararası kuruluşların ve potansiyel ortakların temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilecek bir toplantı düzenlemeyi düşünebilir. Bu toplantıda yerinden olmuş kişilerin ihtiyaçlarını karşılama konusunda Hükümet'e nasıl yardım edilebileceği tartışılabilir.

39. Birleşmiş Milletler kuruluşlarının artan rolü: Yukarıda söylenenlerle bağlantılı olarak, ülkedeki Birleşmiş Milletler kuruluşlarına, faaliyetlerini gözden geçirip, Hükümet'in yerinden olmuş kişilere yardım çabalarına verdikleri desteği nasıl geliştirebileceklerini değerlendirmeleri tavsiye edilir. Özel Temsilci'nin bir başka tavsiyesi ise, Birleşmiş Milletler Kalkınma Yardım Grubunun, Daimi Temsilci'den, Birleşmiş Milletler Ülke Takımıyla işbirliği yaparak, Hükümet'e yardım konusunda, özellikle de yerinden olmuş kişilerin geri dönüşü ve yeniden yerleşimleri için yapılan çalışmalar bağlamında, bir strateji geliştirmesini açıkça talep etmesidir. Bunlara ek olarak, BM kuruluşları ve Hükümet arasındaki işbirliğini artırmak amacıyla Daimi Temsilci ve Birleşmiş Milletler Ülke Takımı, ilgili BM ve Hükümet aktörlerini biraraya getirecek bir tematik grup oluşturmayı düşünmeye teşvik edilmektedir. Ülke içinde yerinden olan kişiler hakkında olacak olan bu grup, ülke içinde yerinden olma meselesiyle ilgili düzenli bir diyalog sağlanması için bir platform oluşturulmasına yardımcı olacaktır.

40. Geri dönüşte ayrımcılığın önüne geçilmesi: Hükümet geri dönüşlerde ayrımcılık yapılmamasını sağlamalıdır. Bunun için gerekli incelemeler yapılmalı, geri dönüş sürecinde eski köy korucularının PKK'yla bağlantısı olduğu düşünülen kişiler karşısında kayırılması gibi durumlar engellenmelidir. Bu tür problemlerin önüne geçebilmek için, ya da bu tür uygulamalar olduğu kuşkusunu ortadan kaldırmak için, illerdeki yetkililerin, yerinden olmuş kişinin geri dönüş için başvururken yerinden olma nedenini beyan etme zorunluluğunu tekrar gözden geçirmeleri, ya da buna alternatif olarak hem terörist eylemler, hem de güvenlik güçlerinin tahliye etmesi sonucunda ortaya çıkan bütün yerinden olmaları kapsayacak tek bir cevap/yerinden olma nedeni seçeneği sunmaları önerilir. Yetkililer ayrıca bazı formların devlete karşı dava açmama şartını içerdiği iddialarını da araştırmalıdır. Bu bağlamda, Özel Temsilci, Diyarbakır'daki adli sistemin idari denetimi sonuçlarıyla ilgili bilgilerin Hükümet tarafından kendisine gönderilmesinden memnuniyet duyacaktır. Dışişleri Bakanlığı çalışanlarına göre bu denetim sözkonusu meselenin ele alınabilmesi için uygun bir bağlam sunuyor.

41. Geri dönüş sürecinde güvenlik güçlerinin rolüne açıklık getirilmesi: Hükümet, Özel Temsilci'ye de bildirdiği gibi, geri dönüş sürecinde güvenlik güçlerinin, ya da jandarmanın, rolünün esas olarak güvenlik meselelerinde danışmanlıkla sınırlı kalmasını sağlamalıdır. Köylerine geri dönmek için yetkililerden gerekli izni alan yerinden olmuş kişiler jandarmanın yasadışı ya da haksız müdahalelerine maruz kalmadan köylerine dönebilmelidir.

42. Silahsızlandırma ve köy koruculuğu sisteminin kaldırılması: Hükümet köy koruculuğu sistemini ortadan kaldırmak için gerekli adımları atmalı ve mevcut köy korucuları için alternatif istihdam olanakları sunmalıdır. Sistem kaldırılana kadar, köy korucularının silahlandırılmasına hız verilmelidir.

43. Mayın temizleme: Mayınlar, yerinden olmuş kişilerin güvenli bir şekilde geri dönüşleri önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Hükümet'in Anti-personel Mayınların Kullanımını, Depolanmasını ve Devredilmesini Yasaklayan ve Bunların İmha Edilmesini Öngören Sözleşmeyi kabul etme taahhüdü ve yurt dışındaki mayın imha çalışmalarındaki uzmanlığı ve rolü göz önüne alındığında, Hükümet'in güneydoğuda yerinden olan kişilerin geri dönecekleri bölgelerde bu süreci kolaylaştırmak amacıyla mayın temizleme işlemlerini gerçekleştirmesi kuvvetle tavsiye edilir.

44. Tazminat: Özel Temsilci, Hükümet'in güneydoğudaki şiddetten etkilenenlere, evleri güvenlik güçleri tarafından tahliye edilenler de dahil olmak üzere, tazminat ödenmesi için gerekli yasal düzenlemeyi oluşturma yönünde attığı adımlardan memnuniyet duymuştur. Hükümet üzerindeki mali baskıların farkında olan Özel Temsilci, yine de sözkonusu yasa tasarısının Meclis'e erkenden sunulmasını tavsiye eder ve bu esnada, önerilen yasal düzenleme çerçevesinde yapılacak olan başvuruları etkin bir şekilde ele alabilecek yöntemler geliştirme üzerine düşünmeye başlamasını teşvik eder.

45. Son olarak şunu tekrar ifade etmek gerekir ki, bu görev gezisi, Genel Sekreter'in Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi'ne, Hükümetle yapıcı bir diyalog kurması bakımından önemli bir fırsat sunmuştur. Uluslararası camiida hakim olan görüş, Hükümet'in sorunu inkar ettiği yönündedir. Oysa Hükümet, bu görüşün tersine, durumu samimi bir şekilde tartışmak için oldukça açık ve pozitif bir tavır sergilemiş ve yapıcı çözümler bulmak için uluslararası toplulukla işbirliği yapmaya istekli görünmüştür. Uluslararası camia, görev ziyareti öncesinde Hükümet'in ülke içinde yerinden olma konusunda negatif bir tavır sergilediğini düşünürken, Özel Temsilci'nin ziyareti sırasında atmosferi olumlu bulmasını bir kaç nedenle açıklayabiliriz. Bunlardan muhtemelen en önemlisi, güneydoğuda PKK şiddetinin ve Hükümet'in başkaldırıyı bastırma operasyonlarının fiilen sona ermiş olması ve böylece durumun normale dönerek önemli sayıda yerinden olmuş kişi için geri dönme fırsatı doğmuş olmasıdır. Sözkonusu durumun açıklaması her ne olursa olsun, Özel Temsilci, sadece Hükümet'in kendisini davet etmesinden dolayı değil, aynı zamanda görev ziyaretinin başarıya ulaşabilmesi için yapılan her türlü katkıdan dolayı minnettar olmuştur. Şimdi, Hükümet ve uluslararası topluluğa düşen önemli görev, halen yerinden olmuş olan kişilere koruma ve yardım sağlamaları ve gönüllü geri dönüşün güvenli ve onurlu bir şekilde gerçekleştirilmesini kolaylaştırmaları, ya da geri dönmek istemeyenler için alternatif yerleşim fırsatları tanımaları ve hem geri dönenlerin hem de başka yerlere yerleşenlerin topluma entegrasyonuna yardımcı olmalarıdır.

Notlar

¹ Zikredildiği kaynak: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Göç, Mülteciler ve Demografi Komitesi, *Türkiye 'de yerinden olmuş Kürt nüfusun insani durumu*, 9391 nolu döküman (22 Mart 2002), 11. paragraf.

² ABD Dışişleri Bakanlığı, *İnsan Hakları Uygulamaları Ülke Raporları 2001* (Mart 2002).

³ a.g.e., 21. paragraf

⁴ ABD Mülteciler Komitesi, *İnkâr Duvarı: Türkiyede Ülke İçinde Yerinden Edilme* (1999) 13.

⁵ İnsan Hakları İzleme Örgütü, *Güneydoğu 'da Zorla Yerinden Edilenlere Yardım Konusunda Türkiye 'nin başarısız politikaları*, Haziran 1996.

⁶ "Türkiye", *Karamayını İzleme Raporu 2001* (2002).
